
SEĆANJA

Dejan Jović

Kako unaprijediti odnose Srba i Hrvata

MEMORIJALNA ADRESA POVODOM DRUGE
GODIŠNJICE SMRTI PROF. DR. PREDRAGA
SIMIĆA BEOGRAD, 19. JANUARA 2017.

Poštovane kolegice i kolege,

Dozvolite mi da se prije svega zahvalim na časti koju ste mi ukazali kad ste me pozvali da održim ovo predavanje. Profesora Simića poznavao sam relativno kratko, ali je intenzitet naših susreta u zadnjoj godini njegova života bio velik. Sretali smo se na konferencijama i tribinama: u Beogradu, na Kopaoniku, i u Zagrebu, gdje sam imao zadovoljstvo da mu budem domaćin na konferenciji o liberalnim teorijama međunarodnih odnosa – iz koje je kasnije proizašla i knjiga za koju je profesor Simić napisao jedno poglavlje – a također i da ga predstavim svojim studentima i kolegama kroz predavanje koje je tada održao. Bilo je to, nakon dugog vremena, ponovno jedno predavanje profesora ovog fakulteta na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Obojica smo tada bili voditelji odsjeka (odnosno: odeljenja) za međunarodnu politiku – on u Beogradu, ja u Zagrebu. Obojica smo imali iskustvo savjetovanja predsjednika Republika: on Koštunice, ja Josipovića. U oba ta razdoblja, postignuti su određeni pomaci u odnosima Srbije i Hrvatske: nažalost, ne i dovoljni, ne i sasvim konkretni, a također, kao što smo kasnije vidjeli, ne i ireverzibilni. Ali, u različitim okolnostima i u različitom vremenu dali smo onoliki doprinos koliko smo mogli, kako bismo te odnose pomaknuli u smjeru bolje razumijevanja i suradnje.

Obojica smo predavali, između ostalog, i po jedan tipično *balkanološki* predmet: on „Savremene balkanske odnose“ u Beogradu, ja „Politiku i društvo u Jugoistočnoj Evropi“ u Zagrebu. Temeljem tih sličnosti, ali i zbog njegove neposrednosti, srdačnosti, iznimne korektnosti i intelektualne živosti, zbog njegova poznavanja politike i iznutra i spolja, radovao sam se susretima

s njim, gradeći na taj način ne samo institucionalne, nego prije svega osobne i bliske kolegijalne odnose. Ti su odnosi privrženosti doveli i do njegove dirljive podrške – uključujući tu i javnu podršku – kad sam, krajem 2014, bio izložen intenzivnim napadima zbog svojih stavova i zaključaka koji se nisu uklapali u fabriku stvaranja mitova u Hrvatskoj. Na toj sam mu podršci bio i ostao duboko zahvalan.

Nisam mogao ni zamisliti da će komunikacija koju smo uspostavili, i koja je uključivala i planove za nastavak suradnje (primjerice, na knjizi o konstruktivističkim teorijama međunarodnih odnosa) biti prekinuta tako naglo i neočekivano, kao što se dogodilo njegovim apsolutno preranim i za sve nas bolnim odlaskom prije danas točno dvije godine. S protekom vremena, njegovo odsustvo osjećamo s još većim intenzitetom. Nedostaje, siguran sam, i svima onima koji su s velikim zanimanjem i zahvalnošću pratili njegove izvanredne i iznimno brze ali istodobno i temeljite analize događaja – i to često, da se poslužim engleskom frazom: *in real time*. To je mogao samo netko njegova iskustva i njegove britkosti, njegova talenta za medijske nastupe i njegova osjećaja odgovornosti prema utjecaju na širu zajednicu. Kao analitičar međunarodne, a naročito regionalne, politike bio je i ostaje primjer mlađim kolegama, novim generacijama politologa, kako treba spojiti akademsko znanje s neprekidnim javnim djelovanjem u korist prosvjećivanja i obrazovanja šire publike.

Nagrada koja nosi njegovo ime, stoga, nema samo svrhu da nas okupi i održi uspomenu te iskaže poštovanje za profesora Predraga Simića, nego i da studente – naročito one koji su se odlučili za studiranje međunarodnih odnosa – uputi da i sami u svom profesionalnom radu djeluju u njegovu duhu i na tragu koji je za sobom ostavio.

Poštovane kolegice i kolege,

Za mene je velika čast što sam u zadnje dvije godine imao priliku na ovom fakultetu predavati predmet Savremeni balkanski odnosi, i na taj način i svoj rad povezati s akademskom ostavštinom profesora Simića. Čast mi je, također, što su me dr. Jasminka Simić i uprava Fakulteta zamolili da predstavim jednu kraću analizu suvremenih odnosa između Srbije i Hrvatske, odnosno – u širem kontekstu – suvremenih srpsko-hrvatskih odnosa, koji uključuju ne samo političku i državnu, nego i društvenu, a često i individualnu/ličnu dimenziju.

Dopustite da počnem tu analizu s pitanjem: zbog čega odnosi između Srbije i Hrvatske ni danas, 25 godina nakon 1991, nisu u potpunosti „normalizirani“? Zbog čega nam izgleda – i to s pravom – da su oni danas zamrznuti na način na koji to nije uobičajeno čak ni za odnose između država koje su imale u svojoj neposrednoj prošlosti teške konflikte? Ako uzmemo 1995. kao

godinu završetka rata u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, od tada su do danas prošle 22 godine. Od međunarodnog priznanja Hrvatske prošlo je 25 godina, a od uspostave diplomatskih odnosa između tadašnje Savezne Republike Jugoslavije i Hrvatske 21 godina. Znam da su povijesne analogije rijetko kad korisne, ali prisjetimo se samo stanja u Evropi 1967. godine, 22 godine nakon kraja Drugog svjetskog rata, ili – stanja u Jugoslaviji, ili u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj iste godine u odnosu na ratnu katastrofu koja je posebno te dijelove Jugoslavije zahvatila između 1941. i 1945. Što zbog vlastite volje i interesa, a što zbog ograničenja koja su nametnuli pobjednici Drugog svjetskog rata, i Evropa i Jugoslavija su se – tada je izgledalo uspješno – odmaknule od trauma prethodnih ratnih sukoba, te su dale šansu miru. Ne i demokratiji, u onom smislu u kojem je danas shvaćamo – ne, dakle, liberalnoj i elektoralnoj demokratiji. Ali, pretjerano je također reći i da je taj poredak, 1967. godine, 22 godine nakon rata, bio totalitaran, kako danas često čujemo, naročito iz Hrvatske. On je i dalje imao neke totalitarne karakteristike, i dalje je bio autokratski i autoritaran. Ali, imao je i elemente pluralizma, decentralizacije i nacionalne ravnopravnosti koja je naročito pogodovala malim narodima i narodnostima, kako se u tom sistemu od sredine šezdesetih nazivaju manjine iz razloga političke korektnosti. Bio je to jedan eksperimentalan sistem: jedan, kako je objasnio Dennison Rusinow, dobar poznavalac Jugoslavije: „jugoslavenski eksperiment“.

Nova generacija, rođena neposredno nakon Drugog svjetskog rata, tih je godina bila na fakultetima – otprilike kao što su sada naši studenti, rođeni 1995. ili 1996. Ta generacija, *šezdesetosmaši*, prilično je kritički preispitivala živote i djela svojih roditelja, postavljajući dotad tabuizirana i za mnoge neprijatna pitanja, među kojima je bilo i ono: „što ste radili u ratu?“, i – nadalje – kako je taj rat uopće bio moguć? Tko ga je skrivio, i zašto? Postoji li neka kolektivna krivica – i u čemu se sastoji? Postoji li kolektivna odgovornost? Kako to da su na prvi pogled iznimno progresivni principi i instrumenti – kao što su demokracija i samoodređenje, prava manjina i stvaranje nacionalnih država nakon propasti imperija – u svojoj implementaciji krenuli toliko *ukrivo* da su doprinijeli ratu, a ne miru? Dokle je došla politika *denacifikacije* i zašto je – u jednom trenutku – zastala, a potom je i zaustavljena? Koje pouke možemo izvući iz prošlosti? I kako da se njene tamne strane (naročito na našem „mračnom kontinentu“, kako Evropu naziva Mark Mazower) više nikad ne ponove?

U Evropi i Americi, pa i u Jugoslaviji, ta je generacija htjela društveni progres, i bila je snažno antiratna. Odbacivala je nacionalističke diskurse, tražila nemoguće: više pravde, manje dogmi, mitova i autoriteta. Nije smatrala da je izborna demokratija dovoljna, i nije se mirila s tezom da u svijetu *nema alternative*, da nije moguće ni zamisliti, a kamoli ostvariti, neki novi, bolji, mirniji i sretniji svijet. U SAD je bila snažno antirasistička, zahtijevajući jednakost i ravnopravnost rasa: pojma koji je neposredno povezan i s imperijalizmom i s

fašizmom/nacizmom. Bila je, također, i feministička – inzistirajući na rodnoj ravnopravnosti i na jednakosti žena. Bila je i pacifistička i antimilitaristička, protiveći se ratu kao načinu rješavanja međunarodnih problema, naročito u kontekstu vijetnamskog rata. Posvuda se tražila alternativa za svijet kakav je sagrađen u to doba *nuklearnog bipolarizma*. Bez obzira što su blokovi opstali a naoružavanje je nastavljeno, ipak je bilo jasno da se, 22 godine nakon kraja Drugog svjetskog rata, pojavila i nova generacija, koja je više zainteresirana za kulturu mira nego za ratne i poslijeratne retorike i prakse političkih vođa. Možda je Hladni rat doista bio u jednom svom aspektu – rat. Ali, bio je to i mir, barem u Evropi. A nova generacija htjela je učiniti korak dalje od rata, bliže miru.

U tu svrhu, upravo se u Europi, kontinentu koji je dvaput zapalio cijeli svijet uzrokujući milijune žrtava i užasna razaranja, pojavila ideja o političkom i ekonomskom integriranju kako bi se stvorila *zajednica mira*. Europska unija nije bila – pa nije ni danas – samo neka *ekonomska zajednica*, nego je rezultat iskustva i realističkih i idealističkih Europljana, koji su zaključili da se nacionalizmima europskih nacionalnih država ne smije vjerovati i da ih se mora držati pod striktnom kontrolom. Bolje je da to učine sami Europljani kroz konstituiranje svoje nadsacionalne *sui generis* zajednice, nego da to čine Amerikanci i Sovjeti kroz oblike postokupacije i intenzivne hegemonije u „svojoj“ polovici Europe. Europski projekt kasnije su – s padom Berlinskog zida – razvili upravo nekadašnji šezdesetosmaši s obje strane nekadašnje *Željezne zavjese*.

Nasuprot tome, danas imamo osjećaj – a o tome imamo i potvrdu u svakodnevnoj praksi – da Hrvati i Srbi (a također i Albanci i Bošnjaci) – nikako da se odmaknu od rata. Rat je svugdje oko nas. Dovoljno je pratiti vijesti na Hrvatskoj televiziji ili Hrvatskom radiju, pa da se vidi da vijesti o ratu (onom iz devedesetih ili onom iz četrdesetih) zauzimaju ponekad i trećinu dnevnika. Ponekad izgleda kao da se i dalje nalazimo u 1991. ili 1995. godini. Obljetnice, proslave, komemoracije, diskursi, optuživanje druge strane da je agresor i okupator – sve to i dalje traje, kao da je rat prestao jučer, a ne prije sad već više od 20 godina. Rat nikako da završi. On i dalje pritišće našu svakodnevnicu, tu je, oko nas. Štoviše, vijesti koje dolaze iz Bosne i Hercegovine i Makedonije ukazuju da se sve više strahuje od obnove neprijateljstava, od raspada država, od novih zaoštavanja odnosa sa susjedima. Isto je i s odnosima između Srbije i njene odmetnute (što vlastitom voljom, a što voljom međunarodne zajednice) pokrajine, koja je u međuvremenu proglasila nezavisnost – Kosovom. U odnosima između Srbije i Makedonije također se pojavljuju tenzije vezane uz poteze druge strane koje jedna od strana smatra ponižavajućima i štetnima za nacionalne interese. Ali, najveći problem i najveće napetosti pojavljuju se u srpsko-hrvatskim odnosima. Zašto je tako? Zašto oni idu sasvim drugim smjerom od evropskih i jugoslavenskih poslijeratnih trendova?

Najjednostavniji odgovor na ovo pitanje polazio bi od zaključka da je karakter tih ratova – Drugog svjetskog i postjugoslavenskog – bio različit. To je

djelomično točno. U ratu u devedesetima radilo se o ograničenom sukobu, prema kojem je uspješno primijenjena politika *okruživanja*, odnosno *lokaliziranja* (*containment*). U tom smislu, ni angažman drugih nije bio sličan onom iz Drugog svjetskog rata: masovan, odlučujući i zajednički. Rat je zaustavljen, ali nacionalizam nije ni odlučujuće a ni do kraja poražen, ako je uopće moguće (a u to sumnjamo) govoriti o konačnom porazu bilo koje ideologije ili nadideologije. Pokazalo se iluzornim vjerovanje globalista da će globalizacija dovesti do uništenja nacionalizma i šovinizma. Nije došlo ni do nestanka ideologija, a time ni do nestanka sukoba koje one proizvode. *Treći put* je prošlost, što ne znači da se opet u jednom trenutku neće vratiti. Tako je sa svim ideologijama: snaženje jedne izaziva otpor kod njoj suprotne, koja se potom oporavlja i izaziva novu protureakciju. Stara, dobra dijalektika, ovdje i dalje ima smisla.

Porast nacionalizma u odnosima između Srba i Hrvata ima, dakle, izvor ne samo u tome što nacionalizam nije odgovarajuće kažnjen (posebno tamo gdje je, kao u Hrvatskoj, u Sloveniji ili na Kosovu) bio uspješan, nego i u tome što se nalazimo u okolnostima krize liberalne demokracije, pa i koncepta Europske unije u cijeloj Europi. Ta kriza proizvela je povratak nacionalizma, a s dolaskom Donalda Trumpa i pobjedom kampanje za Brexit u Ujedinjenom Kraljevstvu – i do povratka protekcionističkog sistema u ekonomiji i politici. Kao reakcija na zaključak da *nema alternative* (popularan u devedesetima, u doba *liberalnog hiperoptimizma*), pojavljuju se protesti i alternative – i s desna i s lijeva. Sve su to trendovi koji su zahvatili i zapadni Balkan, te sada utječu na obnovu rivalstva pa i verbalnih ratova između Srbije i Hrvatske. Dovođenje u pitanje *političke korektnosti* i obazrivosti u komunikaciji, sekuritiziranje problema migracija, bumerang koji je Europska unija doživjela na Bliskom istoku (kad je, umjesto da *europizira* Bliski istok, dočekala da Bliski istok *bliskoistočnizira* Europu), te stvaranje alternativa liberalnom sistemu u Rusiji, Kini i Turskoj – sve to ima utjecaja i na odnose Srbije i Hrvatske. Najveća opasnost, međutim, prijeto od situacije kaosa i anarhije u kojoj bi se regija našla ako bi stari poredak (*unipolarni momenat* u globalnim okvirima, odnosno *hegemon-ski unipolarizam EU-a* u evropskim okvirima) nestao, a novi poredak (kakav god bio) ne bi još nastao. U toj situaciji postoji, doista, mogućnost za obnovu konflikata.

Međutim, u nastavku ovog izlaganja osvrnut ću se posebno na dva povezana, a često možda nedovoljno dotaknuta razloga za loše odnose Srba i Hrvata. Oba imaju veze s ratom u devedesetima i nisu nužno povezani s globalnim trendovima sadašnjice. **Prvi** se odnosi na sam način na koji se raspala Jugoslavija, a **drugi** – na način na koji se danas govori o ratu koji je uslijedio nakon raspada Jugoslavije.

Raspad Jugoslavije sve nas je iznenadio. Nismo ga očekivali. Čak i oni koji su možda priželjkivali nezavisnost svojih republika i naroda bili su iznenađeni šansom koja je bila stvorena zbog puknuća međunarodnog poretka. Situacija u kojoj je jedna globalna supersila (Sovjetski Savez) nestala sa scene

i potom se raspala, i u kojoj je došlo do ujedinjenja Njemačke, a time i do prvog ozbiljnog izazova dotad neupitnoj bipolarnoj strukturi međunarodnog sistema u Evropi, pokazala je da je sada postalo moguće ono što je dotad bilo nezamislivo, a nemoguće ono što je dotad bilo neizbježno.

Iako su uzroci raspada Jugoslavije dublji – i ima ih mnogo (osobno sam ih nabrojao osam u svojim sad već pomalo davnim radovima, kao što je knjiga *Jugoslavija: država koja je odumrla*) – puknuće međunarodnog sistema i poremećaj ravnoteže na kojima je i Jugoslavija našla svoju stabilnost – bio je svakako jedan od najznačajnijih.

Istovremeno s tim, nestala je (i to kao „kula od karata“) socijalistička paradigma. To je otvorilo put za izbornu demokratiju. Ali, u zemljama koje su bile nacionalno složene, i bez snažnog iskustva s demokratijom, u zemljama bez liberalnog iskustva (kao što je bio slučaj u Jugoslaviji), demokratija je uplašila mnoge. Demokratija je značila napuštanje ideje da su svi narodi i sve republike u svojoj biti i po svom statusu jednaki, bez obzira bili veliki ili mali po broju stanovnika i teritoriji. U sistemu koji se ne temelji na brojanju glasova, nego na lojalnosti ideologiji, partiji i vodi, nije važno koliko ima „nas“, a koliko „njih“. U jugoslavenskom slučaju, socijalistička politika nacionalnog pitanja učinila je to da su pojmovi **manjina** i **većina** smatrani politički nekorektnima i praktički nekorisnima – te su ukinuti iz službenog vokabulara. Promoviralo se načelo jednakopravnosti sviju naroda i adekvatne – sve veće – autonomije i pravne zaštićenosti *narodnosti*. Pojam *manjina* smatran je uvredljivim. Na prijedlog jugoslavenskih Mađara, on je stoga isključen iz upotrebe. Smisao socijalizma bio je u izjednačavanju razlika, pa i u privilegiranju i dodatnoj zaštiti malih, slabih i nezaštićenih u odnosu na velike i ekonomski razvijenije. Ta namjera, kao i mnoge druge, nije u potpunosti uspjela. Ali, ipak ne smijemo izgubiti iz vida da je u socijalizmu bilo moguće da jedan Srbin bude predsjednik Predsjedništva Hrvatske (Milutin Baltić), a jedan Albanac predsjednik Predsjedništva Jugoslavije (Sinan Hasani). Isto je bilo i s čelnim funkcijama u Partiji: Stanko Stojčević (Srbin) bio je predsjednik Predsjedništva Centralnog komiteta SK Hrvatske, a Ali Šukrija (Albanac) – predsjednik Predsjedništva Centralnog komiteta SK Jugoslavije u jednogodišnjim mandatima u osamdesetima. Biti predsjednik Partije, čak i u okviru kolektivnog sistema rukovođenja, značilo je biti na najodgovornijoj i najmoćnijoj poziciji u zemlji. To je smirivalo strahove manjina i davalo primjer mnogima drugima u svijetu: primjer kojeg je tek mali broj zemalja mogao slijediti.

Demokratija je, međutim, stvorila manjine i većine. Uvođenje glasanja – a to je bit demokratije – učinilo je većine privilegiranima, a manje je narode i grupe gurnulo u neizvjesnost. Ali, u Jugoslaviji su svi bili manjine na nekom nivou: čak i najveći narod – Srbi – bili su manjina u Jugoslaviji, u kojoj su činili samo 36 posto stanovnika. Zato su čak i oni odbacivali demokratsku transformaciju Jugoslavije, u strahu od „antisrpske koalicije“.

Strahovi, neizvjesnost, kolaps sistema, rušenje stubova na kojima se temeljila stabilnost – sve je to doprinijelo da se raspad Jugoslavije dogodio na

kaotičan i tako opasan način. Tome su, međutim, najviše doprinijeli političari koji nisu bili spremni na kompromise, nego su kaos i anarhiju pokušali iskoristiti kako bi dobili sve, a izgubili *ništa*. A to *sve* nije bilo moguće dobiti bez negiranja prava drugih. Kad se tome doda ideja da je demokratija poželjna samo tamo gdje smo *Mi* u većini, i da je stoga bolja manja država u kojoj smo u većini, nego veća u kojoj smo u manjini – onda imamo manje-više sve preduvjete za jedan brutalan rat, kakav se uskoro i dogodio.

Kao što nas je raspad Jugoslavije iznenadio, tako nas je – i još više – iznenadio i rat koji se dogodio paralelno s tim raspadom. Najvećem broju nas, generaciji studenata iz kasnih osamdesetih, u našim studentskim danima, neposredno prije nego se dogodio, rat je izgledao potpuno nezamislivim. Pa ipak, to što nam je tako izgledao nije ga spriječilo da se dogodi. To što nešto ne možemo vidjeti, ne znači da ne postoji. Ako nešto ne možemo predvidjeti ne znači da se neće dogoditi.

Kad se već dogodio, rat je fundamentalno i za dugi period obilježio naše živote. Na osobnom nivou, mnogima je od nas promijenio život, nekima identitet, i to na način da se danas mnogima čini da između njih od prije 1990. i njih nakon 1990. ne postoji skoro nikakav kontinuitet. Kao da svi koji smo preživjeli te godine imamo dva identiteta, kao dva života. Kako ih povezati?

Rat je primarni razlog postojanja šest (ili sedam) država na mjestu gdje je nekoć bila samo jedna. Nove države – iako ne sve jednako – nastale su zbog rata, zbog nasilnog karaktera odgovora na fundamentalne promjene koje su prije 1990. bile nezamislive a potom su postale neizbježne. Međunarodno priznanje Slovenije i Hrvatske, prije 25 godina, nije se dogodilo ni 26. juna 1991, ni 26. jula, ni 26. augusta, pa čak ni 26. oktobra 1991, dakle – ni dan, ni mjesec ni četiri poslije proglašenja nezavisnosti, nego tek kad je do temelja razoren Vukovar i napadnut Dubrovnik, i kad se pokazalo da postojeća jugoslavenska država ili ne želi, ili ne može (ili i jedno i drugo) zaštititi svoje državljane. Nego da čini upravo obrnuto: da tolerira slobodan ulazak oružja preko granice (čak i kad zna da se dešava), da ne čini ništa ili ne čini dovoljno da spriječi međusobne obračune zaraćenih strana, i – što je još gore – da sama snabdijeva oružjem jednu ili drugu (ili istodobno i jednu i drugu) stranu u tom užasnom ratu. Umjesto da zaštiti građane, država ih je počela napadati. Umjesto da štiti gradove, počela ih je razarati. Ona time nije ispunila svoju osnovnu zadaću i svrhu: očuvanje mira i sigurnosti svojih državljana.

Države koje ne štite svoje građane i koje nisu sposobne uspostaviti i održati mir, ne zaslužuju opstanak. One zaslužuju delegitimiranje, odnosno *de facto* ili *de iure* povlačenje priznanja od strane drugih država. Priznanje druge zemlje, koje je temelj vestfalskog poretka i samog međunarodnog sistema, daje se zato da bi se toj drugoj zemlji omogućilo da uspostavi mir i porredak unutar svojih granica. Ako to jedna zemlja ne može, a još više: ako ne želi, treba dati šansu nekoj drugoj – najčešće na smanjenom teritoriju. To je bio glavni motiv međunarodnog priznanja Hrvatske, u januaru 1992. godine. Ono je bilo rezultat prevlasti realističkog gledanja na jugoslavensku krizu.

Postalo je važnije uspostaviti mir, nego održati državu koja to nije bila u stanju učiniti. Napominjem ovdje jednu važnu činjenicu, bez koje se ne mogu objasniti suvremeni srpsko-hrvatski odnosi. Hrvatska je postala država zbog rata. Bez rata, samo s referendumom, koji uz to i nije bio samo o nezavisnosti nego i o mogućnosti konfederacijskog povezivanja s drugima u okviru neke nove zajednice jugoslavenskih država – ona bi ili mnogo teže i kasnije, ili ne bi nikada postala država. Rat je stoga ne samo kolijevka, nego i mjesto stvaranja suvremene hrvatske države. To nije slučaj ni s jednom drugom od post-jugoslavenskih zemalja, pa čak ni s Bosnom i Hercegovinom, koja je postala nezavisna na valu odgovora kojeg je međunarodna zajednica osmislila u vezi s ratom u Hrvatskoj. I Bosna i Hercegovina, i Makedonija i Slovenija dobile su međunarodno priznanje zbog rata u Hrvatskoj. To taj rat čini iznimnim, i objašnjava zašto je on u Hrvatskoj tako važan da danas čini samo jezgro nacionalnog i političkog identiteta.

Istodobno, međutim, u Hrvatskoj se „zaboravlja“ da je međunarodno priznanje bilo rezultat ne samo rata, nego i mira. Ne samo sukoba, nego i prihvatanja kompromisa kojima bi se taj sukob, vjerovalo se, morao okončati i to prije nego je uslijedilo međunarodno priznanje.

Međunarodno priznanje Hrvatske bilo je rezultat pristajanja tadašnjeg političkog vrha te republike/države na kompromise po tri pitanja. Prvo, Hrvatska je pristala uspostaviti mir s JNA – te je stoga potpisala Sarajevski sporazum od 2. januara 1992. Drugo, prihvatila je eksplicitni zahtjev Badinterove komisije – i to u dva pisma koja su 11. i 13. januara 1992. Hrvoje Šarinić i Franjo Tuđman razmijenili s Badinterom – da će ustavnim zakonom o pravima manjina omogućiti autonomiju za Srbe u Hrvatskoj, i to najprije u okviru općina sa posebnim statusom, a potom (amandmanima na taj ustavni zakon) u kotarevima (područjima) sa posebnim statusom: Knin i Glina. To je bilo u skladu s referenduskim pitanjem iz maja 1991, sastavni dio kojeg je bila i mogućnost autonomije za Srbe u Hrvatskoj. I treće, Hrvatska je pristala na *de facto* (ne i *de iure*) privremeno izdvajanje četiri UNPA područja i njihova stavljanja pod nadležnost UNPROFOR-a, odnosno Ujedinjenih nacija. UNPROFOR, koji je bio mirovna misija, ne bi došao da je u Hrvatskoj i dalje trajao rat, pa time i današnja interpretacija o ratu koji je trajao punih pet godina gubi smisao. Preduvjet angažiranja UNPROFOR-a, kao i međunarodnog priznanja Hrvatske, bilo je sklapanje mira i stvaranje pretpostavki za zaštitu manjina, posebno Srba, u Hrvatskoj.

Sve su to bili zahtjevi koji ukazuju na sumnjičavost Badinterove komisije, koja je u svom izvještaju iz novembra 1991. Hrvatsku proglasila zemljom koja samo djelomično ispunjava uvjete za priznanje – za razliku od Slovenije i Makedonije, koje su dobile bezuvjetno pozitivnu ocjenu. Hrvatska je, dakle, prihvatila kompromise koje nije htjela, ali koji su bili nužni da bi se postigao cilj. Kasnije je sva tri uvjeta dovela u pitanje: 1995. je prvo pokrenula vojno-policijske akcije kojima je reintegrirala najveći dio UNPA područja, a potom i suspendirala pa ukinula odredbe ustavnog zakona o autonomiji kotareva

Knin i Glina. U tome joj je izdašno pomogla srpska strana – tj. rukovodstvo secesionističke Republike Srpske Krajine – koje nije htjelo nikakav kompromis, niti je prihvaćalo tu i druge ponude za autonomijom u okviru Hrvatske (primjerice, odbijajući i plan Z-4). Odgovornost krajinskih vođa za ono što se Srbima u Hrvatskoj dogodilo u tom ratu nije manja od odgovornosti hrvatskih vlasti. I jedni i drugi su, uostalom, gradili svoju politiku na ideji da Srbi i Hrvati nikada nisu mogli, ne mogu niti će ikada moći živjeti u miru jedni pored drugih. To je bilo falsificiranje historije s ciljem pripreme za rat.

Bez obzira na kompromise na koje je Hrvatska pristala, već se 1992, s priznanjem Hrvatske, stvorio osjećaj da je jedna strana dobila i više nego je očekivala (jer, ni u Hrvatskoj mnogi – pa ni politički vrh – nisu očekivali nezavisnost, i nisu se za nju spremali), a druga izgubila sve što je imala i htjela. Podsjetit ću samo da ispitivanja javnog mnijenja, provedena u martu 1990, neposredno prije prvih demokratskih izbora u Hrvatskoj, pokazuju da je tek oko 11 posto građana u Hrvatskoj smatralo da bi najbolje rješenje bila puna nezavisnost od Jugoslavije, bez obzira na to što će se događati s ostatkom Jugoslavije. Najveći broj građana – oko 50 posto – bio je za neki oblik konfederacije, koju je hrvatska vlast i predlagala u prvim mjesecima nakon što je stupila na dužnost. Dakle, bez obzira na kasnije interpretacije u samoj Hrvatskoj, i stalne percepcije o Hrvatima kao separatistima u Srbiji i drugdje, nije tačno da su Hrvati bezuvjetno htjeli nezavisnost. Želja za nezavisnošću, a potom i sama nezavisnost, stvorena je ratom i u ratu. A moglo bi se reći i da je i rat poslužio kako bi se ta želja povećala i kako bi se uništila bilo kakva želja za opstankom Jugoslavije – pa čak i kao konfederalnog okvira. Koliko god je *mainstream* političko rukovodstvo Hrvatske pokušalo taktičkim manevrima izbjeći najgore posljedice rata u trenucima kad nije bilo sigurno da će u ratu biti uspješno, toliko je ono istovremeno i priželjkivalo rat – a i radilo na tome da se dogodi – kako bi povećalo želju za nezavisnošću, a građane uvjerilo da je daljnji život sa Srbima u Jugoslaviji i u Hrvatskoj nemoguć. Samo se tako mogu objasniti uvoz oružja u Hrvatsku, a potom i formiranje prvih jedinica spremnih na upotrebu tog oružja, te toleriranje i poticanje radikalizma kroz kadrovske odabire, medijsku pripremu, a u ključnim i osjetljivim mjestima, kao što su primjerice Vukovar i Zadar, i kroz izravne napade na Srbe već krajem 1990. i početkom 1991.

Promjena statusa i pretvaranje u manjinu, neuvažavanje pri uvođenju novih simbola, narušavanje prava koja su im garantirali savezni ustav i zakoni, napuštanje političke podrške od strane nekadašnjeg Saveza komunista Hrvatske, verbalni i drugi napadi, te potom rat, kod Srba su stvorili osjećaj ignoriranja, neuvažavanja, straha i poniženja. To da je Hrvatska ratom uspjela postići nezavisnost – koje su se Srbi iz Hrvatske plašili – stvorilo je osjećaj frustracije zbog nemoći da se zaustavi nešto što je sve do jučer izgledalo nemogućim, a sada je postalo neizbježnim. Osjećaj izdaje, i to izdaje od strane nama bliskih, naše braće. Osjećaj poniženja. Osjećaj straha za opstanak, naročito tamo gdje su Srbi – koji su, kao i svi drugi jugoslavenski narodi u cijeloj

Jugoslaviji, bili konstitutivni narod – sada postali manjina. Taj strah nije bio samo plod industrije proizvodnje straha, koja se već u osamdesetim razvila velikim intenzitetom. Bio je to strah za koji se kasnije – naročito u 1995. – pokazalo da je, nažalost, bio prilično opravdan.

No, koliko god bio opravdan i razumljiv, strah je bio izvor za politike revanšizma i „preventivnog nasilja“, praksi koje su postale iznimno opasne za sve druge, a na kraju i pogubne za same Srbe. To se dogodilo zato što se strahom manipuliralo ne sa svrhom da ga se ukloni i da se stvori povjerenje i pokušaj stvoriti kompromis sa Hrvatima, nego kako bi ga se koristilo kao sredstvo mobilizacije protiv Hrvata, i kao sredstvo za separatizam i mržnju.

Nažalost, to se događa i danas. Frustracije i osjećaji nepravde i poniženja, posebno ako su povezani sa željom za osvetom u nekoj bližoj ili daljoj budućnosti, danas su, nažalost, i dalje izvorišta tenzija u odnosima Srba i Hrvata. Sije se potencijalno opasno sjeme nekog mogućeg, iako srećom ne i neizbježnog (pa čak ni vjerojatnog) novog konflikta. Manipuliranjem traumama iz prethodnih ratova, te stalnim stvaranjem novih frustracija ili osjećaja nezadovoljstva i poniženja, ne činimo dobro ni drugima ni sebi. Naš odnos prema prošlosti mora se temeljiti na sjećanju, ali nam je potreban i zaborav. Potreban nam je odmak od naše vlastite prošlosti, a ne stalna upotreba prošlosti za novi krug sukoba. Ako nas je iskustvo osamdesetih moglo ičemu naučiti, to bi mogla biti ta lekcija. Manipulacije sjećanjima i emocijama koje su povezane sa Drugim svjetskim ratom služile su, nažalost, ne stvaranju pretpostavki za trajni mir, nego prečesto mobilizaciji za novi krug sukoba.

Na drugoj strani, međunarodno priznanje, a kasnije i uspješno ostvarivanje cilja etničke homogenizacije kroz vojne akcije iz augusta 1995, stvorili su osjećaj trijumfa i pobjede na hrvatskoj strani. Osjećaj pobjede, snage i nadmoći koji je uslijedio nakon što se duge četiri godine (od 1991. do 1995) stvarao osjećaj poniženja i poraza zbog nemogućnosti nove hrvatske države da kontrolira svoj teritorij u potpunosti. Frustracije su bile stvorene i zbog politike „međunarodne zajednice“, naročito Evropske unije, za koju je velik broj Hrvata smatrao – opravdano ili ne – da nije učinila dovoljno da bi spriječila rat. Percepcija o nezainteresiranoj Evropi koja samo govori ali ne djeluje stvorila je u Hrvatskoj snažan euroskepticizam i euroravnodušnost, kojeg smo vidjeli i kod vrlo slabe izlaznosti na referendum o članstvu u EU 2012.

Riječi kao što su: pobjeda i poraz, trijumf i poniženje, frustracija, nerazumijevanje i nepriznavanje – često su zanemarene u političkim analizama, pa i kad se radi o međunarodnim odnosima. Ali ti osjećaji imaju svoju stvarnu snagu, oni postaju faktori koji stvaraju druge negativne emocije: mržnju, želju za osvetom, zavist, osjećaj neadekvatnosti i potrebu za revanšom.

Revanšizam je bio, kao što znamo, jedan od uzroka nerazumijevanja među evropskim narodima, koji je i doveo do Drugog svjetskog rata. U našim analizama, stoga, ne smijemo zanemariti emotivnu stranu političkog i društvenog ponašanja ljudi, ako ne već i zajednica kojima se nameće – političkim posredovanjem – osjećaj kolektivne pobjede, kolektivne žrtve ili kolektivnog

krivca. Naše osobno – a još više tzv. kolektivno (uvijek oblikovano i posredovano, pa dijelom i nametnuto) – iskustvo, pritišće svijest suvremenika, a time i utječe na njihovo djelovanje. Naročito je tako u okviru konzervativnih ideologija i doktrina, koje povezuju u jedno prošlost, sadašnjost i budućnost, ne dopuštajući stoga ikakav trajan i sveobuhvatan odmak od prošlosti. Konzervativne politike – a sve su naše politike u ovih 25 godina bile dominantno konzervativne, uz povremeni bljesak progresivizma i liberalizma, zagledane su u prošlost koju tumače mitovima. Ali, u prošlosti one često pronalaze razloge i motive za osvetu, za novi krug nasilja i za nove ratove. Tako su i 1389, i 1918, i 1941, i 1945, i mnoge druge godine na koje se u mitskoj interpretaciji gleda kao godine poraza i pogrešnih poteza, kao godine frustracije i poniženja, uvijek s nama. To su – kao što je za 1941. rekao Slavko Goldstein, godine koje se vraćaju, kojih se ne možemo riješiti, koje ne možemo ostaviti iza nas. I u tome je jedan od uzroka našeg stalnog „ratnog stanja“. Kao da se stalno spremamo za neki od starih ratova. Kao da nam stalno u sadašnjosti „iskaču“ pojmovi, ideje i motivi iz prošlosti. I kao da se tog „začaranog kruga“ nasilja ne možemo do kraja osloboditi.

Ovdje sada dolazimo do **drugog** faktora koji – na temelju onog što se i kako se dogodilo u devedesetim – stalno obnavlja, poput nekog *perpetuum mobile*, *samoobnavljajućeg stroja*, uzroke daljnjih tenzija između Srbije i Hrvatske. Radi se o korištenju motiva rata kako bi se konstruirao novi nacionalni i politički identitet, prije svega u Hrvatskoj.

Rat kojeg smo imali bio je sam po sebi velika tragedija za oba naša naroda: i za Srbe i za Hrvate. Ali, ona strana koja je u ratu i zbog rata postigla sve svoje nacionalne ciljeve (a to je u ovom slučaju *hrvatska strana*), ima upravo zbog takvog ishoda rata i motiv da ratu produži život. Ona ga pretvara – kroz narativ o *Domovinskom ratu* – u centralni element svog identiteta, u mit i dogmu, u tabu i totem, koje se ne smije preispitivati. Svatko tko preispituje taj mit suočava se s mogućnošću da bude proglašen „rušiteljem temelja države“. Oni koji su u tom ratu dobili praktički sve što su očekivali i željeli, pa i više od toga – ratu ne dopuštaju da stane. Za njih, rat nije samo pitanje prošlosti, nego i sadašnjosti i budućnosti. Tu se ideologije isprepliću s interesima, primjerice onih koji su u ratu dobili status, a zbog rata privilegije koje inače ne bi nikada uspjeli dobiti. U tom svakodnevnom prisjećanju na rat i u institucionaliziranju jednostranog narativa o ratu u Hrvatskoj, vidim – s hrvatske strane – možda najveću prepreku miru i dobrim odnosima između Hrvata i Srba. Sve dok „Domovinski rat“ bude bio centralno mjesto oko kojeg se gradi politički i nacionalni identitet suvremene Hrvatske, neće biti mogućnosti za približavanje sa Srbima, jer je sastavni dio tog narativa onaj u kojem se o Srbima govori samo kao o agresorima, a o Hrvatima samo kao o žrtvama – o Srbima kao o opasnosti za teritorijalni suverenitet i nezavisnost Hrvatske, a o Hrvatima kao onima koji još nisu u potpunosti preuzeli suverenitet u svoje ruke. Taj narativ, stoga, nije spojiv s idejom prijateljskih odnosa između Hrvata i Srba. Štoviše, on potiče daljnje sukobe, budući da svakog Srbina izravno veže uz pojam agresije,

te stoga tretira kao potencijalnu *sigurnosnu prijetnju*. To se, naročito, događa u kontekstu stalne potrebe za stvaranjem neprijatelja, čak i tamo gdje se i kad se tvrdi da je on historijski poražen i na putu nestanka. Onima koji ne poznaju dobro narative koji su nastali nakon i zbog rata, izgleda neobičnim da se čak i danas – kad u Hrvatskoj više nema nikakvih Jugoslavena, razni ekstremni branitelji iz „Domovinskog rata“ i dalje „bore“ protiv Jugoslavena, kao što su istakli u protestima ispred zgrade Ministarstva branitelja u Savskoj ulici u Zagrebu između 2014. i 2016. godine. Ili da i sadašnji broj Srba u Hrvatskoj – koji je tek oko 40 posto predratnog broja – i dalje izaziva takvu iritaciju radikalnih nacionalista. Zašto?

Odgovor na to pitanje treba tražiti u ideji *totalnosti*, koja je povezana s radikalnim nacionalizmom, a kao što znamo, kroz ideju *totalne države* i *totalitarizma* i s fašizmom. Naime, koncept suverenosti kakvog zamišljaju zagovornici *totalnosti* podrazumijeva apsolutnost. Apsolutnost podrazumijeva neograničeno i bezuvjetno raspolaganje državom kao što se raspolaze vlastitom imovinom, s vlastitim domom. Usporedba s *domom*, kao i korištenje riječi *dom* u ultranacionalističkim sloganima i pozdravima, nisu slučajne.

Kao što ni vaš dom nije u potpunosti vaš sve dok u njemu imate makar i gosta, a kamoli podstanara ili stanara, tako ni država nije u potpunosti vaša sve dok u njoj živi makar i 9 posto drugih – koliko ih danas, nakon vala etničkog homogeniziranja u kojem je broj pripadnika manjina smanjen s 22 na 9 posto – živi u Hrvatskoj. Reintegracija Hrvatske, do koje je došlo najprije vojnim putem (kroz akcije Bljesak i Oluja, 1995) a potom i diplomatskim (kroz Erdutski sporazum) bila je, uostalom, prije svega reintegracija teritorija, a ne i ljudi koji na tom teritoriju žive. Dok se sve poduzelo kako bi se reintegrirao teritorij, reintegraciji ljudi su postavljene vrlo ozbiljne i trajne prepreke. Tome je služila ne samo nova retorika, utemeljena na motivu „Domovinskog rata“, nego i niz zakonskih postupaka, npr. politika državljanstva koja je dijelila ljude na „uključene“, „isključene“ i „pozvane“ (kako je pokazao Igor Štiks) a da ne govorimo o diskriminaciji u stvarnosti, npr. pri zapošljavanju i u drugim situacijama – o čemu su pisali Antun Vukelić i Darija Maslić-Seršić prije četiri godine.

Da se odmah razumijemo: ni na srpskoj strani nije bilo volje za mirom i integracijom. I Srbi su, u trenucima kad su izgledali kao sigurni ratni pobjednici, ili kad su samo procjenjivali da su jači i da ne moraju ulaziti u kompromise, slavili rat a ne mir. Nisu isključivali rat, nego su ga uključivali u kalkulacije kao jednu od legitimnih opcija. Poruka da rat nije isključen – koju je Slobodan Milošević poslao sa Gazimestana 1989. godine – kao i one iz diskusija u užim političkim krugovima, o kojima danas svjedoče memoari i dnevnici sudionika: da je rat neizbježan i poželjan jer se jedino ratom može postići ono što je izgubljeno mirom, bile su tragične za druge, ali i za same Srbe. U Srbiji se proširila ideja – koja se i danas, nakon svih tragičnosti procesa raspada Jugoslavije, održava – da Srbi i Hrvati nikada nisu mogli, sada ne mogu, niti će ikada u budućnosti moći živjeti zajedno. A kad su bili pobjednici, kad

su imali priliku kontrolirati područje koje su osvojili, srpski nasilnici i ekstremisti su na njemu provodili politiku koja je bila neprijateljska prema onom drugome: u ovom slučaju, prije svega, prema Hrvatima i Bošnjacima. Ni praksa etničke homogenizacije nasilnim sredstvima (da izbjegnemo pojam *etničko čišćenje* koji je postao suviše politiziran), kao ni stvaranje mitova o *nama kao pobjednicima i kao žrtvama* a nikad kao *počiniteljima*, nije samo neka hrvatska specijalnost – ona se na zapanjujuće sličan način pojavila i kod Srba, posebno tamo gdje su kao drugi po veličini narod uspjeli potčiniti i pod svoju vlast staviti dijelove većeg naroda iz multietničkih država u kojima su živjeli. Ponašanje Hrvata prema Srbima (drugog najvećeg prema najvećem narodu u jugoslavenskoj federaciji) u tom je smislu bilo prilično slično ponašanju Srba u odnosu na Bošnjake u Bosni i Hercegovini. Možda ima nešto u zaključku koji je nedavno u jednom svom članku o Bosni i Hercegovini predstavio Karlo Basta, u kojem tvrdi da su drugi najveći narodi u višenacionalnim državama skloni konstruirati vrlo slične narative, utemeljene na izgrađenoj „strukturi nezadovoljstava“ (odnosno: frustracijama) zbog – što navodnog, a što stvarnog – nerazumijevanja njihove pozicije od strane najvećeg naroda. To se danas, uostalom, može pratiti i kroz analizu diskursa koji se uporno gradi u Republici Srpskoj u odnosu prema Bosni i Bošnjacima. U mnogo čemu ti narativi podsjećaju na hrvatske narative u odnosu na Jugoslaviju i Srbe – a i političke prakse su po mnogo čemu slične.

Treba, međutim, podsjetiti da je uvjeravanje da zajednički život nije moguć – i da je rat onaj moment koji će ispraviti stare nepravde, zaliječiti stare rane i osigurati „početak prave povijesti“ (odnosno: kraj „pretpovijesti“ kao povijesti sukoba) – sastavni dio ratne propagande i pripreme za rat. Radi se o opravdanju za mobilizaciju protiv drugoga, a ne o vjernom i istinitom opisu stvarnosti. Istraživanja etničke distance u Jugoslaviji prije rata, pa čak ni u osamdesetima, kad je nacionalizam već dobio krila, ne pokazuju nikakav poseban animozitet između Srba i Hrvata. Nije postojala nikakva nužnost da se zarati. Štoviše, rat je većini građana bio potpuno nezamisliv, a mnogi ga nisu dobro vidjeli ni kad je započeo, smatrajući da je nemoguće da susjedi koji su mirno živjeli jedni pored drugih zarate.

Ideja o nekoj tzv. trajnoj mržnji koja je samo čekala da eksplodira – koju danas promoviraju oni koji su stvorili rat i sad ga moraju opravdati – suprotna je osobnim, pa i kolektivnim uspomena na dugo razdoblje zajedničkog života, međusobnog poštivanja i kompromisa. U stvarnosti, među Hrvatima je bilo, ima i uvijek će biti onih koji Srbe doživljavaju kao svoje prijatelje ili barem – što je najčešće slučaj – koji ako ih već i ne vole, onda ih sigurno ni ne mrze. Isto je tako, naravno, i kod Srba u odnosu na Hrvate. Jugoslavenski i socijalistički narativ o ljubavi i bratstvu bio je kao opis stanja pogrešan, pretjeran i suviše idealističan, iako je kao poruka o poželjnim društvenim vrijednostima bio progresivan i miroljubiv. Ali je isto tako pogrešan i netočan narativ o mržnji i stalnim neizbježnim sukobima. On je nametnut odozgo, izvana, izgrađen na smišljenim i namjernim manipulacijama, kao što su one

da smo jedino mi žrtve, a oni drugi da su jedino i jedini agresori i počinitelji zločina. Da bi izbjegli odgovornost za vlastita nedjela, tvorci tog narativa pokušavaju odgovornost prebaciti na „narode“, a sebe prikazati samo kao izvršitelje te „nesavladive“ i „čelične“ volje. Time, zapravo, žele amnestirati sebe od povijesne odgovornosti za rat. Tome služe i proslave rata. Umjesto da se rat komemorira i da se s tih komemoracija šalju poruke mira i formuliraju pouke: „nikad više“, rat se u Hrvatskoj slavi i smatra temeljem državnosti. Pritom se konstruiraju službeni narativi kojima je cilj brisanje osobnih sjećanja i uspomena na dugo razdoblje normalnosti i mira.

Službeni narativi koji svoje korijene vuku iz pripreme za ratni sukob, ali su procvat doživjeli tek nakon njega, čine sve da bi ljudi iz svoje svijesti i srca, iz svoje analize i osjećaja, istisnuli osobne uspomene na ono što nije u skladu s dominantnim i nametnutim „istinama“. Ali, kao što sam pisao još 2003. u članku o antiliberalnom karakteru toga pojma, u stvarno slobodnom društvu nema mjesta za „službeni narativ“. U slobodnom društvu, svaki pojedinac ima pravo na vlastito sjećanje, na vlastitu interpretaciju, na vlastiti zaključak. Kritičnost i individualnost, to su uvjeti za stvaranje i održavanje slobodnog društva. Svako nametanje „istine“, a posebno njeno usklađivanje s državnim narativima, negira slobodu. U slobodnom društvu, svatko ima pravo pisati povijest i sudjelovati u povijesti na način da iskaže svoja sjećanja i iskustva na način na koji to želi.

S te pozicije – liberalne – uostalom i ocjenjujem studentske eseje i ispite, i u Zagrebu i u Beogradu: svi moji studenti znaju (ili bi trebalo da znaju) da nikada neću dati najvišu ocjenu nekome zato što se slaže sa mnom, s drugim autoritetom ili s državnom istinom – kao što nikoga neću srušiti zato što ima zaključak potpuno suprotan mome, ili onome koji promovira neki „službeni autoritet“. U slobodnom društvu cijeni se kritičnost, propitivanje, izazivanje dogmi i prkošenje mitovima. Slobodno društvo je emancipirano od vječnih istina, a prezire stereotipe i predrasude. Sloboda emancipira, ona perpetuira samu sebe – baš kao što i nesloboda, nasilje nad slobodom, stvara neslobodne ljude koji potom održavaju društvo i državu neslobodnima. U pitanjima slobode i mira, kako sijemo tako žanjemo. Ako želimo slobodu i mir moramo sami zaključivati o sebi i drugima. Ne smijemo dopustiti da netko drugi – netko „s vrha“ – manipulira i time nas mobilizira protiv drugoga, bez poznavanja tog drugoga, bez pokušaja da ga razumijemo, bez pokušaja da – barem donekle – osjetimo njegovu bol, njegove strahove, njegove želje.

Granica između rata i mira, između sukoba i suradnje, ide kroz odnos prema slobodi, prema mogućnosti da se iskaže svaki identitet i svaka misao, svaki osjećaj i svaki interes i to bez straha od posljedica. I ako bih imao neku preporuku o tome kako razriješiti napetosti koje su danas okovale srpsko-hrvatske odnose, rekao bih, prije svega, da je to moguće pod uvjetom da napustimo državne, jednoobrazne, mitske i na manipulacijama zasnovane „istine“. Jer, te državne istine vode u nove sukobe. Oni koji njima upravljaju imaju izravan interes da nas tobože „mire“ ali zapravo nikad ne pomire. Oni žive od sukoba,

od proizvodnje straha i kontrole nad narativima. Zato nas danas upravo mediji koji su bliski vlastima ili su ih same vlasti stvorile, ponovno i svakodnevno „bombardiraju“ uvredljivim etiketama o Hrvatima ustašama i Srbima agresorima. O Hrvatima govore ljudi koji nikad nisu vidjeli živog Hrvata, a kamoli da su ikad živjeli u Hrvatskoj – a često je tako i obrnuto. Nedostaje nam slobodno osobno iskustvo, ono koje nam se neprekidno onemogućava ili potiskuje kako bismo povjerovali u neki viši, „državni“ narativ. Štoviše, političke strukture koje žive od rata, ti poduzetnici sekuritizacije i falsificiranja uspomena, prijete nam da se – kad i ako oni dođu na vlast – u javnosti neće smjeti dovoditi u pitanje državna definicija, npr. Domovinskog rata, te da će svatko „u privatnim prostorima“ smjeti misliti što želi, ali u javnom prostoru će morati slijediti državni mit. Nema dovoljno propitivanja ni naše ni njihove uloge, nema sivog, ni sto nijansi sivog, sve je „jasno“: sve je „odavno rečeno“, sve se zna.

Dragi prijatelji,

Srbi i Hrvati mnogo govore jedni o drugima, ali se malo zapravo poznaju. Što se manje poznaju, to je lakše mobilizirati ih protiv onog drugog. Nacionalistički mitotvorci na obje strane učinili su i čine sve što mogu da bi to ostalo tako. Doduše, moramo biti iskreni i reći da se Srbi i Hrvati nisu dobro poznavali ni u Jugoslaviji. U njoj nije bilo ničeg poput *Erasmusa*, pa je lakše bilo otići studirati u Njemačku ili Austriju nego iz Zagreba u Niš ili iz Novog Sada u Split. Čak ni Beograd, naš zajednički glavni grad, nije bio pretjerano velika iznimka.

Ali, ono što je nastalo nakon 1990. ukazuje na sistematsku proizvodnju neznanja i nepoznavanja kako bi se lakše manipuliralo emocijama, a u politici su emocije bitne i ne mogu se isključiti ni ignorirati. Ponekad nam se čini, s pravom, da ljudi više odlučuju zbog emocija – a naročito zbog identiteta koji uključuju i emocije – nego temeljem neke racionalne analize, temeljem razuma. S obzirom na to da se emocijama lakše manipulira nego razumom, nije neobično da mitotvorci to i čine.

Između naša dva naroda namjerno su postavljene granice i mine, a isto-vremeno i mentalne barijere, odnosno mentalne zamke (kako je u svojim briljantnim esejima pred sam rat govorio Bogdan Bogdanović). Simboli zajedničkosti i bliskosti, simboli mirnog života u solidarnosti – kao što su Vukovar, Mostar, cijela Bosna i Hercegovina i Jugoslavija – bili su napadnuti i u velikoj su mjeri razoreni upravo zato što su stajali na putu „zaključku“ da Srbi i Hrvati ne mogu živjeti zajedno, čak ni kao susjedi. Mržnju, za koju su tvrdili da je oduvijek postojala, trebalo je stvoriti, da bismo se uvjerali da je „oduvijek postojala“. Razoreni su i drugi instrumenti povezivanja. Primjerice, jedan jezik kojim govorimo – i koji smo uvijek svi razumjeli iako smo ga i različito nazivali i različito izgovarali – sad su mitotvorci pretvorili u četiri jezika, s

tendencijom da se taj broj poveća. Iako svi vidimo i čujemo da se radi o jednom policentričnom (kako kaže Snježana Kordić) jeziku, strah nas je to izreći da ne bismo uznemirili državni narativ. Paradoksi prevođenja sa srpskog na hrvatski, ili s bosanskog (bošnjačkog?) na crnogorski (a uskoro možda i sa *crnskog* na *gorski*, kako bi nekoć rekli sarajevski *nadrealisti*), ili bankomati koji nas pitaju govorimo li „srpski“, „hrvatski“ ili „bosanski“ (ili „bošnjački“) u BiH u direktnoj su suprotnosti s našim iskustvom – a ono je takvo da nam ne trebaju nikakvi prevoditelji za ono što svi gotovo u potpunosti razumijemo. Ali, okovani mitovima i „službenim istinama“, često šutimo i prihvaćamo, pa se poslije toj praksi ismijavamo i rugamo u privatnim krugovima. Vlast nam, naime, dopušta da u privatnim krugovima govorimo manje-više što želimo, ali sve dok u javnom prostoru „ne izazivamo“ – jer, svako takvo izazivanje u javnom prostoru jest ništa manje nego „rušenje temelja države“, ako ne i gore: pokušaj obnove Jugoslavije ili podrška ratnim zločincima.

Isto je i s granicama, koje smo prihvatili kao neko neizbježno državno stanje, iako smo imali (čak i ljudi moje generacije) dugo iskustvo života bez granica. Svaki drugi tjedan – najčešće autobusom – dolazim u Beograd i vraćam se u Zagreb, pa imam mogućnost vidjeti kako to izgleda. A izgleda sve gore – i to ne samo na srpsko-hrvatskoj granici. Na Bregani / Obrežju, graničnom prijelazu između Slovenije i Hrvatske, četiri kilometra od kuće moga djeda i bake u Samoboru, gdje do moje 24. godine nije bilo graničnog prijelaza, danas ne samo da ga ima, nego je na njemu postavljena žilet-žica. Jedine žrtve, zasad, jesu životinje koje pokušavaju preći s jedne livade na drugu. Ali, žilet-žica na Bregani, uz istovremeno potpuno otvorenu granicu gdje je nekad bio Šentilj, pokazuje dokle smo stigli i kamo idemo, odnosno – bolje rečeno: kamo ne idemo. Granične sporove, pritom, ne rješavamo, kao što ne rješavamo ni većinu drugih „otvorenih pitanja“. Odgovara nam da ostanu stalno otvorena, nikad zatvorena.

Da paradoks bude veći, granice na jednom mjestu dijele Hrvatsku od nje same: kod Neuma, gdje je ona presječena na dva dijela. Ljudi iz Dubrovnika, stoga, moraju do Splita preko područja ne samo druge države, nego i preko prostora koji nije u Europskoj uniji. Da bi paradoks bio veći, na obje strane granice žive uglavnom Hrvati, a granični policajci i carinici se sami sebi čude što to – i gdje, i od koga – čuvaju granicu, koju, vjerojatno, ni sami ne žele, ako ne zbog nečeg drugoga a onda zato što dijeli Hrvate od Hrvata. Oni stariji, sada pred mirovinom, vjerojatno se sjećaju vremena kad nikakve granice tu nije bilo i kad nikakva nije bila ni zamisliva na tom području. Ali, to su bila ona vremena koja u javnosti nije popularno, pa ni sasvim bezazleno, spominjati. Državni narativ o prednostima – i uvijek samo prednostima – državnosti nad svim ostalim dovoljan je „argument“ da se logična pitanja ne postavljaju, čak ni usred ljeta, u dugim kolonama. Tako je kako je, nema druge. Krivi su spori policajci i prevelik broj turista, a ne mi sami koji smo sve učinili da granica bude tu, da bude tvrda i što trajnija. Na te smo se stvari navikli, i više ne propitujemo ni logiku ni smisao te situacije.

Ali, navikavamo se, bojim se, i na sliku koju su proizvođači imidža, konstruktori i dizajneri identiteta stvorili o onom drugome. Industrija antihrvatstva i antisrpsstva u našim zemljama nikako da stane. Što se može učiniti u odnosu na to? Dvije stvari: 1) moramo se bolje poznavati i 2) moramo neprekidno izazivati predrasude, stereotipe i mitove o drugome.

Mislim da je od velike važnosti da se bolje upoznamo. Neposredni kontakti studenata, i ljudi općenito, često već u prvom dodiru dovode u pitanje državne narative. Ti narativi su često slični priči o „Carevom novom ruhu“. Svatko vidi, ali se ne govori da je car gol. Ali nekad je dovoljno da jedan „nepriлагоđeni“, jedno dijete koje zaključuje izvan okvira nametnutog diskursa i kaže samo ono što vidi, pa da se cijeli narativ zatrese, poput zemlje iz stihova naše nekad zajedničke himne u kojoj čak i stijena puca, a i dub se lama, dok mi stojimo postojano (i rekao bih: prilično tvrdoglavo) kano klisurine. Zato su naši mitotvorci tako osjetljivi čak i na pojedinačne „nepriлагоđene“ interpretacije, na svaki disonantan glas. Njihovi su temelji slabi i improvizirani, a njihove kuće Potemkinova su sela. Oni, ponekad, liče na onog prodavača voća iz Havelova eseja „Moć nemoćnih“, za kojeg komunistička partija smatra da je odan socijalizmu zato što svakog 1. maja u izlog zalijepi – kao i milijuni drugih – crvenu traku s natpisom „Živio 1. maj“, koju mu je partijski sekretar okruga donio u voćarnu. A radi se, zapravo, o praznom ritualu. Onaj tko misli da su ljudi uvjereni u ono što rade samo zbog toga što to rade, nisu naučili lekciju sloma socijalizma – sistema koji je, na prvi pogled, imao masovnu podršku građana, a na drugi je pogled bio „kula od karata“. Stoga nam treba sloboda, odvažnost i iskrenost – čak ne ni pretjerana hrabrost i umijeće – da bismo učinili veliku stvar.

Drage kolegice i kolege,

Sve što sam radio i što radim na povezivanju naših dvaju fakulteta – i kroz nastavu i kroz suradnju u istraživanjima i objavljivanjima, kao urednik *Političke misli*, kao urednik edicije o teorijama međunarodnih odnosa, kao osoba koja često istupa u medijima i ima mnogo prijatelja i rodbinu na obje strane granice – usmjereno je prema boljem upoznavanju, a time i boljim odnosima Srba i Hrvata. Budući da sam i sam i Srbin i Hrvat, smatram nekako da je moja dužnost da doprinesem poboljšanju odnosa između ta dva naroda. Nije lako, ali je nužno, biti kritičan i prema jednima i prema drugima. Kritičnost je u duhu naše profesije, barem nama koji je shvaćamo ozbiljno. Ali, kritičnost je i preduvjet slobode, a sloboda preduvjet mira i suradnje. Kritičnost prema mitotvorcima, prema onima koji žive od sukoba, koji nam ograničavaju slobodu govora, slobodu kretanja, slobodu interpretacije. Svaki, pa i najmanji korak kojeg možemo učiniti u tom smjeru vrijedan je poštovanja. Jer: alternativa je: život u strahu, u stalnom iščekivanju novog sukoba. U našem narodu se kaže: „Ako vidiš pušku u prvom kadru nekog filma, ona će sigurno u trećem ispaliti

metak“. Kako se to ne bi dogodilo trebamo napustiti politiku: „Ako želiš mir, spremaj se za rat“. Uvijek mi se činilo, naime, da se onaj tko želi mir mora spremati za mir.

Aktivna politika izgradnje mira kroz povećanje istinske slobode koja u sebi sadrži razumijevanja za drugoga neka stoga bude naša trajna zadaća.